

על הפוליטיקה של הזהויות והמשפט

דבר העורר

את יחסי הכוח המתווים את תכניו. השדה המשפטי אינו חריג מבחינה זו. אך באותה מידה, בכל שדה חייבים להיות גם שחקנים המערערים על אותם יחסי כוחות והמנסים להביא לשינויים.

שינוי יחסי הכוחות הוא מטרה חיונית, אך היומרה שלנו כאן היא צנועה בהרבה. בגיליון זה ננסה להציע במה לאלה המבקשים לכתוב על, לייצג, לנתח ולכוון את עמדתם של אלה המאיישים את השוליים והנושאים עמדה ביקורתית כלפי המשפט. אנו סבורים שקולותיהם של המדוכאים והמוקצים נושאים בחובם מטענים ביקורתיים, שונים ומושקפים. הם מדגישים הבדלים בלתי ידועים ומספקים ידע קונקרטי ופרסונלי. אין זאת אומרת כי חברים בקבוצה הדומיננטית אינם יכולים ליטול חלק במלאכת הביקורת, אך סביר להניח כי לבני קבוצות המיעוט יהיו תובנות חשובות מניסיון החיים שלהם. תקוותנו היא כי גיליון זה והגליונות הבאים יכסו במקצת את העדרה, אם כי לא הבלתי מוחלט, של הביקורת בשיח המשפטי בישראל.

לא במקרה, רק בשנים האחרונות נוצרה האפשרות למיעוט הערבי בישראל לנתח את דיכוינו במערכת המשפט. מלחמת 48 נישלה את הפלסטינים לא רק מאדמותיהם, אלא גם מהאליטות שלהם. הפלסטינים שנתרו במדינת ישראל, רובם עובדי אדמה, נעדרו מנהיגות תרבותית ופוליטית שתעצב עבורם השקפה פוליטית. בשנות החמישים והששים הטביע הממשל הצבאי פסיביות ופחד אצל הפלסטינים בישראל, אלה המשיכו להוות מרכיב דומיננטי גם בשנות השבעים ותחילת שנות השמונים. בשנות התשעים, אנו עדים לעלייתה של אליטה חדשה, המתחילה לנסח עבור הפלסטינים בישראל פרויקטים פוליטיים וחדתניים. מעמד חדש זה נוטל חלק בדיון הביקורתי מול השלטון והחברה הישראלים מחד, ובדיון הפנימי סביב הערכים של החברה הערבית מאידך. קבוצה זו מבקשת לבקר הן את הפרקטיקות של השחקנים הדומיננטיים במשפט המדינתי, והן את המחדלים של החברה הערבית פלסטינית בישראל עצמה.

כיצד אם כן תורמת הפרספקטיבה של אלה המאיישים את השוליים למלאכה הביקורתית, והאם היא מצליחה

חוברת זו היא הראשונה בסדרה של פרסומים, שתצא לאור על ידי עדאלה - המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל. תקוותנו היא כי פרסומים אלה יהוו במה לדיון ביקורתי סביב נושאים הקשורים למשפט, חברה ופוליטיקה. הנושא של הגליון הראשון הוא "הפוליטיקה של הזהויות והמשפט".

מאז 1948 חלשה קבוצת הרוב הדומיננטית בישראל על עיצוב גבולות המשפט ותכניו ועל הערכים המכוננים במסגרתו ודרכו. עד לשנות התשעים קשה היה להבחין בפרספקטיבות ביקורתיות בתוך השדה המשפטי שניסו לערער על הסטטוס-קוו המשפטי הנתפס כ"טבעי". ההומוגניות של השיח המשפטי צרמה לאוהן. רובם של מאמרי "הביקורת" המשפטיים הצטמצמו לתיאור עובדתי של הלכות משפטיות כאשר לאחריה הוצעה גרסה משופרת למקרה המשפטי הנדון במאמר. גרסה זו כונתה "הרצוי", לעומת ההלכה המשפטית "המצויה". סטודנטים למשפטים עודדו לחשוב במונחים של "המצוי" המשפטי ולנתח את המקרה המשפטי בתוך המסגרת הנתונה. חשיפת יחסי הכוחות מאחורי "המצוי" לא התבצעה, ו"הרצוי", החורג, ואף המנוגד, לכאורה, ל"מצוי", נשאר תמיד במסגרתו של החוק "המצוי". הטענה הטיפוסית ביותר בכתביה המשפטית היתה ועודנה כי בחוק הקיים טמונת גם אפשרויות אחרות, סבירות יותר.

קולות של ביקורת רצינית המערערת על המצוי ומבקשת לשנותו כליל - להבדיל משימורו ושיפורו במקצת - החלו להישמע רק בשנות התשעים מפי מרצים צעירים אשר נחשפו לתאוריות הביקורתיות בחו"ל. במקביל, החלו קבוצות נשים להיאבק לשיפור כללי המשפט מתוכו, אך עדיין במסגרת של פמיניזם ליברלי המייצג את האישה האשכנזית ממעמד הביניים העליון, ללא חשיפה וערעור של יחסי הכוח המעצבים את פסיקות בית המשפט ואת החברה בישראל. הפרספקטיבות של פועלות הטקסטיל הפלסטיניות או פעילות הל"יה המזרחיות לא נלקחו בחשבון. כך גם, למעט במאמרים ספורים, עמדותיהם של המזרחיים בשדה המשפטי.

לכל שדה יש שומרים המנסים לשמור על גבולותיו ולשמר

להעמידה על יסודות אחרים המדגישים את הדיכוי וההדחקה ולא את המהות והכינון.

ברור הוא כי גיליון זה אינו יכול להקיף, ולו במקצת, את הנושאים העולים בו, וודאי שאינו מהווה מדריך להבנת ההתלבטויות, הוויכוחים והעמדות השונות בנושא הפוליטיקה של הזהות והמשפט, אך ננסה לפתוח כאן את הדיון סביב נושאים הקשורים לפוליטיקה של הזהות במשפט: דיון שאינו מצומצם למחקרים אמפיריים המחפשים אחר "הזהות" באמצעות קריטריונים אובייקטיביים, אלא מבקש לעורר שאלות תיאורטיות ופוליטיות שאינן ניתנות למדידה אמפירית.

המחברות והמחברים בגיליון זה אינם מאוחדים סביב הצבתן של השאלות הנדונות כאן, ועוד פחות מאוחדים סביב התשובות להן. הדיון כאן, על זוויותיו השונות, מצביע על חשיבות הנושא ומהווה התחלה צנועה למילוי החלל, שגם לחינוך המשפטי בישראל חלק מהותי בהיווצרותו. לתרומותיו של החינוך המשפטי, מגבלותיו והאידיאולוגיה העומדת מאחוריו, ניחד את הגיליון הבא.

לערער, ובאיזו מידה, את תכונותיו המדכאות של המשפט? - זוהי השאלה אשר, כך אנו מקווים, תעסיק את קוראי גיליון זה והגיליונות הבאים של "מחברות עדאלה", ותאתגר את מחברי ומחברות המאמרים בהם. בנוסף, עצם הצבת שאלה זו, תעודד, אנו מקווים, את המחברות והמחברים לנסות ולחשוף את יחסי הכוחות, התנאים המבניים, האידיאולוגיה, הפוליטיקה, הגיאוגרפיה והכלכלה, השוכנים מאחורי הסדרים משפטיים הנתפסים כנתונים וכטבעיים, ואת האופנים בהם המשפט, בדרכו, מכונן את כל אלה.

הפוליטיקה של הזהות הערבית בשדה המשפטי הישראלי היא הנושא המעסיק את מרבית המחברים בגיליון זה. זהות לאומית של הפלסטינים בישראל, שימורה ועיצובה בחקיקה הנוגעת בחינוך, הזהות של המשפט המדינת הישראלי המודרני המאפשרת את דיכוי של המיעוט הערבי והדחקה של טיעונים רדיקליים; רבדיה השונים של הזהות הערבית-פלסטינית והשתקפותם בשדה המשפטי; מבני הכוח המשפטיים השונים המופעלים על מיעוט זה והמעצבים אינטרסים, מיקומים ואף זהויות מדומיינות חדשות - כל אלה הם נושאים הנמצאים בבסיס ההיבורים המקובצים כאן.

שאלה תיאורטית המובלעת בחיבורים אלה, היא האם, ועד כמה, ניתן להתייחס לזהות כמהות הניתנת לחשיפה, לדבר אודותיה כעל עובדה קבועה, ולייצב אותה כמקשה אחת, או שמא הזהות נמצאת תמיד בתהליך של כינון, ולכן היא דינמית, משתנה ולא יציבה. מחויבותם הפוליטית של מחברי גיליון זה לשינוי חברתי, מקנה לשאלה זו השלכות פוליטיות ומשפטיות בעלות חשיבות רבה. המיעוט הערבי, המבקש הכרה בזהותו הלאומית, מדגיש זהות זו כמהות, כאשר היא מאוימת על ידי ניסיונות הדחקה ודיכוי. אך כאשר מבקרות בנות המיעוט הפלסטיני את הזהות המונחת עליהן על ידי האחר, הן בוחרות לחשוף את יחסי הכוח המבניים אשר חברו לכינון זהותן. האם, אם כן, ניתן לספק תשובה תיאורטית ברורה לשאלה זו, או שמא המציאות והדיכוי הפוליטיים הם הרבה יותר מורכבים מבחירה לוגית פשוטה בין שני צידי המתרס? יתכן כי תשובה תיאורטית ופוליטית נכונה יותר תסרב להיכנע לשרטוט כזה של השאלה, המעמיד את המהותי מול הכינוני, ותבקש